УДК 82.09

Л.Ш. Галиева

ГАЛИМ ҺӘМ ОСТАЗ
(Хатыйп Миңнегуловка 85 яшь)

Данная статья является кратким обзором жизни и многосторонней деятельности известного учёного-литературоведа, доктора филологических наук, профессора Казанского государственного университета Хатипа Юсуповича Миннегулова в связи с его 85-летием. Основные труды учёного освещают татарскую литературу Средневековья. Кроме того, Х. Миннегулов большое внимание уделяет исследованию татарской литературы XIX и начала XX веков на примере отдельных авторов, татарской литературы зарубежья, литературных взаимосвязей родственных народов. Особый акцент сделан на сотрудничестве литературоведа с Институтом языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан.

Ключевые слова: Хатип Миннегулов, юбилей, история татарской литературы Средневековья, литературные взаимосвязи, татарская литература зарубежья.

This article is a brief overview of the life and multifaceted activities of the famous literary scholar, Doctor of Philology, professor of Kazan State University Khatip Yusupovich Minnegulov in connection with his 85th birthday. The main works of the scientist cover the Tatar literature of the Middle Ages. In addition, H. Minnegulov pays great attention to the study of Tatar literature of the nineteenth and early twentieth centuries on the example of individual authors, Tatar literature abroad, literary interrelations of related peoples. Particular emphasis is placed on the cooperation of the literary critic with the Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan.

Keywords: Khatip Minnegulov, jubilee, history of Tatar literature of the Middle Ages, literary interrelations, Tatar literature abroad.

2024 елның 12 маенда күренекле әдәбият галиме, филология фәннәре докторы, Казан дәүләт университеты профессоры, Татарстанның һәм Россиянең атказанган фән эшлеклесе Хатыйп Йосыф улы Миңнегулов үзенең 85 яшьлек юбилеен билгеләп үтте. Татарстанның Зәй районы Апач авылында дөньяга килеп, ул башлангыч белемне туган авылында алганнан соң, күрше Пидәр (Федоровка) авылында җидееллык мәктәпне тәмамлый, аннан соң Сарман районының Иске Кәшер урта мәктәбендә белем ала. Фән дөньясына кереп киткәнче, Х. Миңнегулов төрле өлкәдә көчен сынап карый: Таҗикстанның Табошар шәһәре заводында эшче, мамык җыючы, туган авылында клуб мөдире булып та эшли ул.

1959 елда булачак галим Казан дәүләт университетының тарих-филология факультетына укырга керә. Соңгы курсларда, читтән торып уку бүлегенә күчеп, Пенза өлкәсе Белинский районы Качкару

(Кутеевка) авылында балалар укыта. Университетны тәмамлагач, үзе теләп, Сарман районына эшкә китә. Биредә ике ел Чукмарлы мәктәбендә директор, колхозның партоешма секретаре, аннан ел ярым КПССның район комитетында партия мәгарифе мөдире вазифаларын башкара.

1967 елның ноябрь аеннан Х. Миңнегуловның эшчәнлеге Казан дәүләт университетының татар әдәбияты кафедрасы белән бәйле. Биредә ул төрле елларда ассистент, доцент, профессор вазифаларын башкара. Әлеге уку йортында декан урынбасары, вакытлыча кафедра мөдире, 1999 елдан алып 2009 елга кадәр – татар әдәбияты тарихы кафедрасы мөдире, 2022 елдан исә – Казан (Идел буе) федераль университеты профессор-консультанты булып тора.

1972 елда яшь галим «Переводы и оригинальные произведения Саифа Сараи» дигән темага кандидатлык диссертациясе яклый. Әлеге хезмәт татар әдәбияты тарихын өйрәнү өлкәсендә билгеле бер яңа этапны башлап җибәрә дисәк тә хата булмас, чөнки Урта гасырлар әдәбиятының күп кенә авторлары, тарихи сәбәпләргә бәйле, озак еллар дәвамында күләгәдә калып килә иде. Әдәбиятчы галим М. Бакиров фәнни хезмәтне татар әдәбияты тарихында яңа бер адым буларак бәяли. Диссертация нигезендә 1976 елда «Сәйф Сараи. Тормышы һәм иҗаты» дигән монография дөнья күрә. Шушы елларда Х. Миңнегулов Урта гасырларның тагын бер шагыйре – Котб иҗатына багышлап фәнни хезмәтләр яза. Шул рәвешле, татар әдәбияты тарихында Алтын Урда дәверен торгызу буенча эш башланып китә.

1988 елда Х. Миңнегуловның «Шәрык һәм татар әдәбиятында кысалы кыйссалар» дип исемләнгән китабы басылып чыга. Биредә «Мең дә бер кичә», «Мең дә бер көн», «Мең дә бер сәхәр», «Кәлилә һәм Димнә», «Тутыйнамә» кебек «кысалы кыйссалар» өйрәнелә. Хезмәт Х. Фәезханов, Ф. Халиди, Г. Фәезханов, Ш. Рәхмәтуллин кебек күренекле татар галимнәренең тәрҗемәләрен чагыштырма планда анализлауга нигезләнә. Х. Миңнегулов, әсәрләрдән алынган мисалларга таянып, «кысалы кыйссалар»ның төрки-татар әдәбияты формалашуга һәм үсешенә табигый рәвештә керешеп киткәнен дәлилләп чыга.

1991 елда галим «Татарская литература и Восточная классика (Вопросы взаимосвязей и поэтики)» темасына докторлык диссертациясен яклый. Татарстан, Россия галимнәреннән тыш, хезмәтнең әһәмиятен чит ил белгечләре С.Г. Исаков (Эстония), К.А. Талыбзаде (Азәрбайҗан), С. Вахидов (Таҗикстан), Б. Касымов (Ташкент) һ.б. билгеләп уза. Ике елдан соң диссертация нигезендә монография басылып чыга. Шул рәвешле, Х. Миңнегулов Борынгы һәм Урта гасырлар әдәбиятларын өйрәнүдә, аларны Көнчыгыш мөселман әдәбиятлары белән бәйләп карауда үзен әйдәп баручы галим буларак таныта. Әлеге хезмәте өчен 1995 елда әдәбиятчы Фән һәм техника өлкәсендә Татарстан Республикасы Дәүләт премиясенә лаек була.

Х. Миңнегулов – XIX һәм XX гасыр татар әдәбиятын өйрәнүгә дә үзеннән саллы өлеш керткән галимнәребезнең берсе. Ш. Садретдинов

белән берлектә ул XIX гасыр татар әдәби ядкәрләрен бастырып чыгара, әлеге чорның татар хрестоматияләре турында киң планда мәгълүмат җиткерә. «Дөньяда сүземез бар...» (1999) һәм «Гасырлар өнен тыңлап» (2003) дип исемләнгән китапларында исә Котб, Хисам Кятиб, Мөхәммәдьяр, Колшәриф, Таҗетдин Ялчыгол, Ризаэддин Фәхреддин, Акмулла, Г. Тукай, Р. Гаташ һ.б. язучыларның иҗатларын өйрәнү белән беррәттән, төрек галиме Ф. Озканның эшчәнлегенә дә туктала, М. Ауэзов иҗаты турында уйлана, татар әдәбиятының дин белән бәйләнешен тикшерә.

Х. Миңнегулов 1990 елда татар телендә басылып чыккан «Әдәбият белеме сүзлеге» төзүдә дә катнаша. Аның аерым терминнарга, әдәбиятның теоретик мәсьәләләренә, әдәбият тарихына багышланган язмалары «Татар энциклопедия»сендә, «Татар халкы тарихы», Халыкара төрки академия бастырып чыгарган саллы хезмәтләрдә урнаштырылган. Галим мәктәп, югары уку йортлары өчен дәреслекләр авторы буларак та билгеле.

Х. Миңнегулов кызыксынган фәнни юнәлешләрнең тагын берсе – чит илләрдәге татар әдәбияты. 1999 елда ук ул «Исхакый мөһаҗирлектә» дигән хезмәтен киң җәмәгатьчелеккә тәкъдим итә. Әлеге китап Г. Исхакыйның эмиграциядәге чорын өйрәнү юлында шактый саллы хезмәтләрнең берсе булып санала. Монографиянең тулыландырылган варианты 2004 елда дөнья күрә. Моның өчен әдәбиятчы галимгә Татарстан Язучылар берлегенең Гаяз Исхакый исемендәге премиясе тапшырыла (2005).

Галимнең чит илләрдәге татарларның әдәбиятын өйрәнү өлкәсендә язылган фәнни мәкаләләре «Чит илләрдәге татар әдәбияты» (2007) дигән монографиядә туплап бирелгән. Биредә Хөсәен Габдүш, Сания Гыйффәт, Минһаҗ Исмәгыйли, Хәсән Хәмидулла кебек авторлар әсәрләреннән өзекләр дә китерелгән. Ул шулай ук Исфәндияр Ишгай, Әхмәд Ләбиб Каран, Шиһаб Нигъмәти, Әхмәд Гәрәй, Гәүһәр Туганай һ.б. әдипләр турында да укучыга үз мәкаләләрен җиткерде.

2010 елларда Х. Миңнегуловның тугандаш төрки әдәбиятларны өйрәнү өлкәсендәге фәнни эшчәнлеге аеруча активлаша. 75 яшьлек юбилеен билгеләп үткән көннәрдә ул рәттән берничә хезмәт чыгарып өлгерә. Шуларның «Тюркское словесное искусство» дигәне, «Төрки Академия»нең (Астана шәһәре) мөрәҗәгатенә җавап рәвешендә, Халыкара альманах өчен төрки сүз сәнгатенә күзәтү рәвешендә язылган. Хезмәттә төрки сүз сәнгате протөрки чордан алып XXI гасыр башына кадәр карала. Ягъни биредә төрки әдәбиятлар әдәби-тарихи, хронологик планда, бер-берсе белән бәйләнештә һәм иң күренекле әдипләргә басым ясап тикшерелә: Йосыф Баласагунлы, Әхмәд Ясәви, Кол Гали, Юныс Әмрә, Нәваи, Мәхтүмколый, Абай, Габдулла Тукай, Муса Җәлил, Чыңгыз Айтматов, Орхан Памук һ.б. Шушы ук елны дөнья күргән тагын бер китап «Этапы развития тюрко-татарской, античной и русской литератур» дип исемләнә. Әлеге әдәбиятларны нәкъ менә шушы тәртиптә өйрәнү, мөгаен, беренче мәртәбә тәкъдим ителәдер.

Китапның монографик өлеше әдәбиятларны чорларга бүлеп өйрәнү принциплары турында уйланудан башланып китә. Икенче бүлектә күренекле әдипләрнең иҗатларына нигезләнеп, төрки сүз сәнгате мәсьәләләре тикшерелә. Шул ук 2014 елда университет профессорының студентларга рус һәм татар телләрендә «Восточная классика и татарская литература» дигән уку әсбабы бастырыла. Биредә төрек-татар әдәби бәйләнешләре, төрек, үзбәк, азәрбайҗан, төрекмән, кырым татарлары әдәбиятларыннан аерым язучылар иҗаты тикшерелә. 2016 елда галим укучыларга «Идея государственности в тюрко-татарской литературе VII–XVI вв.» дип исемләнгән монографиясен тәкъдим итә.

Озак еллар дәвамында университет профессоры Татарстан Фәннәр академиясенең Тел, әдәбият һәм сәнгать институты белән дә хезмәттәшлек итеп килде. Аның мәкаләләре алты һәм сигез томлы «Татар әдәбияты тарихы» кебек академик басмаларда урын алды. Ул фән йорты оештырган халыкара чараларда теләп катнаша. Галим – Тукай энциклопедиясенә кертелгән 150 гә якын мәкаләнең авторы. 2014 елда, «Төрксой» Халыкара оешмасы тарафыннан Казан шәһәре төрки дөньяның мәдәни башкаласы итеп игълан ителгәннән соң, Институтта уздырылган Халыкара фәнни-гамәли конференция дә Х. Миңнегулов киңәшлегендә уза. Әлеге чара уңаеннан бастырып чыгарылган «Без – бер тамырдан» дип исемләнгән китапның К.М. Миңнуллин белән берлектә эшләнгән кереш мәкалә автордашы да, фәнни редакторы да – Х. Миңнегулов.

Галим – татар, рус, төрек, инглиз, казакъ, төрекмән һ.б. телләрдә басылган меңнән артык мәкалә авторы. Ул Мәскәү, Петербург, Уфа, Төмән, Самара, Хельсинки, Истанбул, Әнкара, Ташкент, Төркестан, Астана, Костанай, Пекин, Семей, Дүшәнбе һәм кайбер башка шәһәрләрдә лекцияләр укый, конференцияләрдә, конгресс-симпозиумнарда доклад-чыгышлар ясый. Актив җәмәгать эшлеклесе буларак, күп кенә мактаулы исемнәргә лаек була. Х. Миңнегуловның фәнни-педагогик эшчәнлегенә багышланган мәкаләләр арасында Ш. Абилов, Г. Саттар-Мулилле, М. Бакиров, Т. Галиуллин, Р. Ганиева, Ә. Закирҗанов, Ә. Сибгатуллина, Р. Гаташ, Л. Лерон һ.б. бик күп күренекле әдипләребезнең язмалары, шигъри тәлгәшләре урын ала. Әлеге мәкаләләр галимнең киң күңелле, тугры хезмәттәш булуын дәлилли. Тел галиме Ф.С. Сафиуллина аны татар гуманитар фәннәрендә иң актив шәхес дип санаса, шагыйрь Р. Гаташ «шигъри җанлы галим» дип атый. Х. Миңнегулов – татар дөньясында гына түгел, гомумән, төрки дөньяда танылган, мактауга, хөрмәткә лаек булган шәхесләребезнең берсе. Сөенечле хәл: ул әле бүген дә үрнәк булырдай эшчәнлеген дәвам иттерә.

Галиева Ләйсән Шәүкәт кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының әдәбият белеме бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре